

## A CENSORI TISZTSÉG FEJLŐDÉSE EGY CSEKÉLY JELENTŐSÉGŰ TISZTSÉGTŐL A LEGMAGASABB HIVATALIG<sup>1</sup>

A források szerint a censori tisztség kialakulása Kr. e. 443-ra tehető.<sup>2</sup> Az új tisztviselő hatásköre kezdetben csak a nép összeírására<sup>3</sup> és esetenként az adókivetéssel kapcsolatos feladatokra terjedt ki. Livius ezt a tevékenységet nem tartja túl jelentősnek, amit a tisztségről szóló beszámolójában négyszer<sup>4</sup> is megemlíti. Ezeket a feladatokat korábban a konzulok látták el,<sup>5</sup> de számos egyéb elfoglaltságuk miatt azoknak már nem tudtak megfelelően eleget tenni, és ezért állították fel az új tisztséget. A történetíró beszámolója szerint, az atyák ezzel a lépésükkel azt akarták elérni, hogy minél több állami feladat maradjon a patríciusok kezében. A censori tisztséget az alsóbb körökből kiemelő hatáskör az ún. *regimen morum* volt,<sup>6</sup> amellyel kapcsolatos feladatok valószínűleg Kr. e. 312-ben, az Appius Claudius nevéhez fűződő Lex Ovinia révén kerültek censori hatáskörbe.<sup>7</sup> A törvény rendelkezését, amely szerint a censorokat a senatusba – *ex omni ordine optimum* – fel kellett venni, úgy értelmezték, hogy a censorok a senatusi névsor összeállításakor az általuk megfogalmazott értékrendnek meg nem felelő senatorokat a testületből kizárhatták. Az első ilyen intézkedés az Appius Claudius utáni hivatali időből származik, amikor M. Valerius Maximus és C. Iunius Bubulcus Brutus censorok, egy L. Annius nevű senatort a senatusból kizártak, mert az feleségét a *consilium amicorum* meghallgatása nélkül eltaszította.<sup>8</sup> De hasonló censori intézkedéseket korábbi időkben is ismerünk, amelyeket a későbbi szakirodalom szintén a *regimen morum* címszó alatt tárgyalt, mint pl. Kr. e. 403-ban, amikor M. Furius Camillus és M. Albinus Regillensis censorok magasabb adófizetésre kötelezték azokat a polgárokat, akik idős életkoruk ellenére nem éltek római házasságban.<sup>9</sup>

Bár az L. Annius ellen kiszabott szankció és a fent említett rendelkezés – vagyis a közjó érdekében, házasságban élésre való bátorítás – célkitűzése hasonló, az alkalmazott eszközökben mégis különbség mutatkozik. Az adófizetésre való kötelezés hiány pótlására szolgált,<sup>10</sup> míg a senatornak a senatusból való kizárásával egy magatartási mércét fogalmaztak meg. A szakirodalom a censori *regimen morum* gyökereit – JHERING óta – a gensnél véli felfedezni.<sup>11</sup> Ezt a nézetet M. Manlius történetével szokták alátámasztani, akit a tarpei szikláról letaszítottak, majd a *gens* tagjai a következő nemzedéknek még a név használatát is megtiltották.<sup>12</sup> JHERING fejtegetéseiben nagy jelentőséget tulajdonít az intézkedés fegyelmi jellegzetességeinek. Álláspontja szerint, ha egy állami tisztviselő a magánszférába avatkozik, az inkább a patriarchális mint sem egy fejlettebb alkotmányos megoldáshoz közelítő rendszer. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy pont az általa idézett esetben a *gens* csak Manlius halála után hozta meg határozatát, amely kizárja annak megrovó jellegét. A példában is inkább egy magatartás közszemlére állításáról volt szó. Így megállapíthatjuk, hogy helytálló

## TANULMÁNYOK

El Beheiri Nadja:

### A római censorok szerepe a *res publica* államrendszerének kiépítésében

Jhering azon felfogása, miszerint a gens-nél is meglévő hatáskör a censori *regimen morum* előzményének tekinthető. Vitába kell azonban szállnunk Jhering azon állításával, amely az egyén megbüntetésének jelentőségét emeli ki. Helytállóbb, ha az elvárt magatartási mércének a megfogalmazására fektetjük a hangsúlyt. Érdekes ezzel kapcsolatban az is, hogy az első alkalom, amikor a censorok egy senatort kitesztáltak a senatusból, indoklásként éppen azt hozták fel, hogy a *consilium amicorum* nélkül cselekedett.

Térjünk most vissza a censorok kezdeti feladatára. Ez tehát a népszámlálásra terjedt ki, amelynek végrehajtása érdekében a polgárokat – lakóhelyük szerint – tribusokba osztották.<sup>13</sup> Amikorra a tribusok politikai szerepe megnőtt, a censorok ezzel kapcsolatos feladatai is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. A szakirodalom gyakran elemzi azt a kérdést, vajon a censorok által végzett besorolásnak jogalapító vagy csupán deklaratív hatása volt-e?<sup>14</sup> Ez különösen érdekes probléma az új polgárok beosztása esetén. A források alapján az újonnan felvett római polgárok helyzete három csoportra bontható. Az első az, amikor a polgárokat csoportosan vették fel. Példaként Formiae, Fundi és Arpinum polgárainak esete említhető. Itt a népgyűlés először arról rendelkezett, hogy az ott lakó személyeknek suffragium-ot kíván adományozni, majd döntésüket azzal pontosították, hogy Formiae és Fundi polgárait az Aemilia tribusba, Arpinum polgárait pedig a Corneliusokhoz kell besorolni.<sup>15</sup>

A város állandó növekedése új tribusok létrehozásához vezetett. Ezzel kapcsolatban ismerünk olyan éveket, amikor az új egységek létrehozásakor egyáltalán nem tesznek említést a censorok esetleges közreműködéséről,<sup>16</sup> de vannak olyan alkalmak is, amikor kifejezetten mondták, hogy a censorok hozták létre az új tribusokat.<sup>17</sup>

Ritkábbak azok az esetek, amikor a censoroknak egyes személyek lajstromba vételéről kellett dönteniük. Itt elsősorban a vitatott jogállású személyekről volt szó. A késői köztársaság idejéből való példa, amikor Kr. e. 102-ben Q. Metellus Numidicus mint censor egy L. Equitus nevű személynek, aki magáról azt állította, hogy Tiberius Gracchus fia, censusba való felvételét megtagadta. Előzményeként Valerius Maximustól azt tudhatjuk meg, hogy a férfi a néptribunusi tisztségre je-



lentkezett, azonban ezt jogellenesnek minősítették, és C. Marius konzul Equitust még börtönbe is vetette. Mindezekből egyértelműen megállapítható, hogy a censor tevékenységének leginkább politikai jelentősége volt. L. Lucullus költő, vitás polgárjogával kapcsolatban a forrásokban azt olvashatjuk, hogy lajstromba vétele csak azt igazolja, hogy az illető a kérdéses időpontban polgárként viselkedett.<sup>18</sup>

Harmad ízben a censorok feladatát a felszabadított rabszolgáknak, a római polgárok listájába való felvételével kapcsolatban vizsgálhatjuk meg.<sup>19</sup>

A tisztségviselők erre vonatkozó tevékenysége több alkalommal nézeteltérésekhez vezetett. Vitathatatlanul tűnik az, hogy a felszabadítást eredményező aktus a *dominus* parancsa volt, majd a censorok egy konkrét tribusba jegyezték be a felszabadítottakat. Ez az első eset, amikor a censorok, felszabadított rabszolgák bejegyzéseivel kapcsolatos rendelkezéseiről hallhatunk. Ez Appius Claudius híres censurájából származik. A forrásokból kideríthető az is, hogy a polgároknak, ide értve a felszabadított rabszolgákat is, jogukban állt szabadon megválasztani, hogy melyik tribusba nyerjenek bejegyzést.<sup>20</sup> Ez a forradalmian új intézkedés azonban nem maradhatott fenn sokáig. Már Kr. e. 304-ben Q. Fabius Maximus és P. Decius újra a felszabadított rabszolgák besorolását a négy városi tribusra korlátozták.<sup>21</sup> Livius szerint ezzel a rendelkezéssel a censorok a várost két részre osztották, az egyiket *integer populus*, *fautor et cultor bonorum* elnevezéssel látták el, a másikat lenézően *forensis turbá*-nak nevezték el.<sup>22</sup>

A következő években azonban újra találhatunk arra példát, hogy a censorok a felszabadítottaknak a vidéki tribusokba való bejegyzését engedélyezték. Egy későbbi forrásból ugyanis megtudhatjuk, hogy a censorok a libertini-t, akik korábban az összes tribusban szét voltak osztva, ismét csak a városi tribusokba regisztrálták. Livius beszámolójában a korlátozást nem rendeli konkrét censorokhoz.<sup>23</sup> Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a rendelkezés jól illeszkedik C. Flaminius politikájába.<sup>24</sup> Flaminius mint néptribunus – a *senatus* heves tiltakozása ellenére<sup>25</sup> – egy olyan törvényt szorgalmazott, amely a rómaiak által meghódított *ager Gallicus* fejenkénti felosztását tartalmazta. Flaminius nevéhez kötődik a Lex Claudia de nave senatorum is, amely megtiltotta a senatorok számára a túlzott mértékű hajókereskedelmet. Flaminius e három intézkedéssel a senatorok tevékenységét gyakorlatilag a földművelésre és a politikára korlátozta, a szegényebb rétegek számára viszont fenntartotta a kereskedelmi tevékenység lehetőségét. Ezen intézkedéseivel a város kettéosztottságát megszilárdította.

Kr. e. 179-ben Aemilius M. Lepidus és M. Fulvius Nobilior censorok, akik – *mutarunt suffragia* –, változtattak a választási jogon és az embereket *regionatim genus, causa* és *quaestus* szerint osztották be tribusokba. A. Claudius Pulcher és Tiberius Sempronius Gracchus censorok között Kr. e. 169-ben vita tört ki a felszabadított tribusokba való besorolása körül, amelynek eredményeképpen a liberti egyetlen egy tribusba, az

Esquilinába osztották be.<sup>26</sup> Ez az utolsó alkalom, amikor censorok által végzett tribus-reformokról hallunk. Kr. e. 115-ben M. Aemilius Scaurus mint consul, törvényt terjesztett elő a felszabadított rabszolgák besorolásáról.

Összegzésként azt állapíthatjuk meg, hogy a tribusokba való beosztással kapcsolatban a censorok feladata a polgárok politikai elvek alapján – elsősorban egy adott társadalmi réteghez való tartozás szerint – történő elrendezése volt. A Lex Ovinia az alkalmazandó szempontrendszer erkölcsi jellegű megfontolásokkal egészítette ki.

A polgárok vagyoni hovatartozás szerinti besorolásánál a censoroknak csupán külső elemeket kellett figyelembe venniük. Ennek megállapításánál viszont, hogy kik tartoznak az *omnes ordinum optime* körébe, egy értéktétele kimondására voltak hivatva a tisztségviselők.

Az itt felvázolt út, amely ahhoz vezetett, hogy a csupán külső tényezőket alkalmazó hatáskörből magatartási szabályokat megfogalmazó feladatkör lett, egy egyenes fejlődési folyamatnak volt az eredménye, amit a censor-ral kapcsolatos fogalmak etimológiai elemzése is alátámaszt.

A censor tevékenységét általában a *censeo* kifejezéssel szokták jelölni.<sup>27</sup> A fogalom jelentősége a számszerinti felméréstől egy határozat kimondásáig terjed, amit a *senatus censuit* fordulat is mutat.<sup>28</sup> A latin *censeo*-nak megfelelő görög kifejezés: az *akribeia*.<sup>29</sup> WALDSTEIN a fogalmat az *epieikeia*-vel állítja szembe. *Akribeia*<sup>30</sup> pontos-ságot, gondosságot, alapos-ságot jelent, az *epieikeia*-t pedig, mint az igazságosságban való jóssággal fordítja.<sup>31</sup> Érdekese a *kosmos* szóval való összefüggés is, amelyet PIERI fejt ki.<sup>32</sup> Ennek az érvelési vonalnak ellentmond látszólag egy Varró-nál található részlet, amelyben az szerepel, hogy „*Quod tum et praetorium ius ad legem et censorium iudicium ad aequum existimabatur.*”<sup>33</sup> A forráshely azt sugallja, hogy a censor a praetorral ellentétben *ad aequum* mondja ki ítéleteit. Az idézet szöveggörnyezete – egy komédiában tett *sponsio*-nak értékeléséről lévén szó – viszont inkább azt mutatja, hogy a praetor és a censor tevékenysége két különböző szinten állt. Ezt megerősíti az az idézet is, amikor Cicero a *iurisdictione*-t és a *regimen morum*-ot megkülönbözteti egymástól. Mindkét esetben a praetori tevékenység egy jogerős ítélet irányába mutat, a censor feladata ezzel szemben egy értékmércének a felállítása. Más nézőpontot képvisel MOMMSEN, aki a censori tevékenységnél az önkényre helyezi a hangsúlyt. A *census* kifejezést az *arbitrium* fogalmával azonosítja. Amíg egy hitelező, mindig csak a jog és a törvény keretein belül követelhet, a magistratus, az adóki szabásnál, illetőleg a *regimen morum*-nál kötöttségek nélkül járhatott el.<sup>34</sup> PIERI egy Festus-részletre<sup>35</sup> támaszkodva hívta fel a figyelmet arra, hogy a censor tevékenysége során nem végzett *aestimatio*-t. Vagyonuk becslését a polgárok maguk hajtották végre, és ezt a censor vette nyilvántartásba.<sup>36</sup> A *censeo*-val megjelölt tevékenységgel szemben áll az *aestimare*, *arbitrari* valamint az *existimare*, amit a polgárok végeztek.



Összegzésként tehát megállapítható, hogy a censorok feladata a polgárok beosztásával kapcsolatban konkrét adatokon alapuló rendszerező munka volt, amelyet előzetesen megfogalmazott szempontok szerint láttak el.

## A CENSORI TISZTSÉG VÉGLEGES FORMÁJA

A Lex Oviniát megelőzően még két másik törvény foglalkozott a censori tisztséggel. Az első a Lex Aemilia Mamercina de censura minuenda, amely a censorok hivatali idejét határozta meg. A másik a Lex Publilia Philonis de censore plebeio creando, amely szerint az egyik censort a plebejusok közül kellett választani. Livius a Lex Aemiliát Kr. e. 434-re teszi, de ezt az időbeli elhelyezést sokan túl korainak tartják,<sup>37</sup> amely véleménnyel egyet kell érteni. Leghelyénvalóbbnak az a nézet látszik, amely szerint a két törvény kibocsátása időben igen közel állt egymáshoz. Livius két alkalommal elemzi azokat az indíttatásokat, amelyek meglátása szerint a törvény megalkotásához vezettek. Egyszer, amikor a törvényhozásról számol be, másodszor pedig, amikor azt meséli el, hogy Appius Claudius hivatali idejének lejáta után tisztségét nem akarta leadni. Livius szerint Kr. e. 434-ben, mivel háborús veszély fenyegetett egy M. Aemilius Mamercinus nevű diktátort neveztek ki. Mivel a háborús események elmaradtak, a diktátor más téren szeretett volna dicsőségéhez jutni, és így a censori hivatal idejét öt évről másfél évre rövidítette le. Az ókori szerző érvelésében azt hangsúlyozza, hogy a római polgárok szabadságát leginkább akkor lehet megőrizni, ha a főhivatalnokok megbízási idejét lerövidítik. Livius gondolatmenete az általa megjelölt időponthoz képes korainak tűnik, hiszen alig tíz év telt el azóta, hogy az újonnan létrejött hivatal egy csekély jelentőségű tisztségnek nevezte, most viszont már magna imperiá-ról beszél.<sup>38</sup> Teljesen valószínűnek tűnik a történet azon része is, miszerint a censorok mérgükben a diktátort tribusából kizsájtották és az aerariusok közé sorolták volna.<sup>39</sup> Már említettük, hogy az, amely szerint a censorok nem megfelelő magatartás miatt szankciókat alkalmaztak volna, csak az Appius Claudius utáni időszakra volt jellemző. A konkrét esetben azt is láthatjuk, hogy az intézkedést a nép akarata ellenére és a senatorok támogatása nélkül hozták, ami a censura akkori stádiumában szinte elképzelhetetlen. A másik a censori hivatal konkretizáló törvény, amelyet Kr. e. 339-ben hoztak. Az ezzel kapcsolatos beszámoló nagyon hasonlít a Lex Aemilia történetéhez. Ismét – Tib. Aemilius Mamercinus és Q. Publilius Philo személyében – két, a dicsőségvágyban csalódott államférfival állunk szemben, hasonlóképpen, mint a Kr. e. 434-es év diktátoránál. A konzuloknak nem volt alkalmuk háborúban hőstetteket véghez vinni, ezért törvényalkotás által szerettek volna hírnevet szerezni maguknak.<sup>40</sup> Ezen túlmenően M. Aemilius a senatussal is konfliktusba került, mert a senatus – Aemilius hatalmát korlátozandó – Publilius Philo személyében egy diktátort nevezett ki. Ő pedig szorgalmazta az egyik censori tisztséget a plebejusoknak átadó Lex Publilia

Philonis de censore plebei creandó-t. Elképzelhető az is, hogy a tisztség időbeli meghatározását Tib. Aemilius Mamercinus szorgalmazta, és hogy Livius az arra vonatkozó információkat a fent említett Aemilius Mamercinus-sal hozta összefüggésbe.

Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor rögzíthetjük, hogy a censori tisztség nem sokkal a Lex Oviniá előtt érte el teljesen kifejlett formáját. A Lex Oviniával a tisztség hatáskörét bővítették, úgy hogy a külső tényezőkkel mérhető szempontokat, értékítéleteket tartalmazó elemekkel egészítették ki.

## A CENSORI REGIMEN MORUM A LEX OVINÁT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN

A már említett L. Annius kizsájtása után a censorok Kr. e. 275-ben P. Cornelius Rufinust zárták ki a senatusból.<sup>41</sup> Indoklásként a forrásokban az szerepel, hogy a censorok Rufinius-nál 10 pond ezüstöt találtak. Az ókori szerzők beszámolóiból úgy tűnik, mintha a konkrét tény csak a jéghegy csúcsát képezné, hiszen Rufinius-t általában, mint tolvajt és kapzsi embert ismerték.<sup>42</sup> Még azt is állítják, hogy sikereit hadvezérként csak ravasz, alattomos eszközök használatával tudta elérni.<sup>43</sup> Ezzel szemben Fabricius a régi erkölcs megtestesítőjeként szerepel a forrásokban. Cicero azok közé a férfiak közé sorolja, akiknek életük és működésük a *res publica* hasznára vált.<sup>44</sup> Amikor a szerénység és mértékletesség fontosságát kívánták hangsúlyozni, akkor a férfiakat, mint Fabricius-t említették. A kapzsiság elítélése céljából Rufinius elrettentő példáját állították a polgárok szeme elé. Rufinius és Fabricius mindig is, mint a jó és a rossz, azaz mint ellenpárok voltak ismereteseek. Mindkettő eszköz volt, amelyet egy általános mércének a kialakítása végett használtak. A censorok intézkedései negatív, az erények felmagasztalása pozitív értékítéletet tartalmaztak.<sup>45</sup>

A források szerint a censorok – erkölcsrendészeti célból – Kr. 252-ben léptek fel újra. Ebben az évben M. Valerius Maximus Mesalla és P. Sempronius Sophus tizenhat senatort zárt ki a senatusból, de legelőször – mert azok a szicíliai építkezési munkáknál megtagadták közreműködésüket – a lovagok ellen léptek fel. Ugyanezen okból kifolyólag a senatus a lovagokat fizetségüktől megfosztotta. Mindkét szankció a konzul kezdeményezésére történt. Az esetet a néptribunusok a nép elé vitték, aminek köszönhetően általános egyetértésben vissza állt a fegyelem.<sup>46</sup> Az hogy a büntetés körül végző soron egyetértés uralkodott, Valerius Maximus verziója is jelzi, amikor is azt mondja, hogy az érintett lovagok *patiente animo* viselték sorsukat.<sup>47</sup>

A censori hivatal fejlődésének a szemszögéből megközelítve a *regimen morum* tevékenységet főleg a földbirtokosi vezetőréteg körébe utalták.

A következő esemény, amelynek a *res publica* fejlődésében nagy jelentősége volt, a cannae-i csata alkalmával elszenvedett vereséggel áll összefüggésben. Itt is azzal a jelenséggel találkozunk, hogy egy alapelv, egy



elmarasztalendő és egy erényes magatartás szembeállítására révén konkretizálódik. A kiindulópont a cannae-i csatában részt vevő katonák által tanúsított gyáva magatartás volt. A csata után M. Atilius Regulus-t és P. Furius-t választották censoredra. M. Atilius Regulus, a híres Regulus fia volt, akit a karthágói fogságból Rómába küldtek, hogy a senatussal tárgyaljon. Indulása előtt Regulus esküvel arra kötelezte magát, hogy a tárgyalások sikertelensége esetén visszatér a hadifogságba. Rómában a senatusnak adott tájékoztatásában nem saját érdekei vezették, hanem kizárólagosan a *res publica* érdekeit tartotta szem előtt és a senatust az ellenség által tett javaslatok elfogadásáról lebeszélte. Ezután visszatért Karthágóba, ahol kegyetlen módon megölték. Ezzel szemben a cannae-i katonák pont ellentétes magatartást tanúsítottak. M. Caecilius Metellus vezetésével a csata után Itália elhagyását tervezték. A csata közben tíz polgárt – hasonlóképpen, mint Regulus-t – tárgyalásra küldtek, azzal az esküvel vállalt kikötéssel, hogy a tárgyalások után az ellenséges táborba vissza kell térniük. A katonák az eskü látszólagos teljesítése által meg akartak menekülni. Rajtuk kívül további 2000 férfit vontak felelősségre, akik a katonai a szolgálat alól kivonták magukat.<sup>48</sup>

A censorok azzal vádolták őket, hogy magatartásukkal a *res publica* érdekeit sértették. A védekezésre is adtak lehetőséget, de a vádlottak nem tudták magukat megfelelő módon kimenteni, ezért a censorok megbüntették őket. Az esküszegő polgárokat azon *aerarius*-ok közé sorolták, akik a csata idején elmenekültek, s ezért senatusi határozattal Szicíliaba küldték őket, szégyenletes hadszolgálatra. M. Caecilius Metellus, mint néptribunus próbálkozott a censorok ellen fellépni, de kísérlete a többi néptribunus vétője miatt meghiúsult. Az intézkedés körül meglévő egyetértés abból is látszik, hogy Kr. e. 209-ben hivatalban lévő censorok még egyszer kitértek az esetre, és akkor M. Caecilius Metellust és további nyolc szenatort taszították ki a senatusból.<sup>49</sup>

A censorok jelen esetben elsősorban a *res publica* érdekeivel ellentétes cselekmények miatt alkalmaztak szankciókat. A katonai bűncselekmények megtorlására más eszközök is rendelkezésre álltak volna, az esküszegést pedig csak kivételes esetekben sújtották büntetésekkel.<sup>50</sup> Az eset azt mutatja, hogy a *res publica* érdekeit a magánérdekkel szemben minden esetben előnyben kellett részesíteni.

Kr. e. 209 és 204-ben a források a két kolléga, M. Cornelius Cethegus és P. Sempronius Tuditanus közötti nézeteltérésekről számolnak be. Az első esetben a véleményeltérés a princeps senatus megjelölésével kapcsolatban alakult ki. Egy rövid szócata után Cornelius lemondott igényeiről.<sup>51</sup> A következő censurából a kollégák közötti vita már valamivel hevesebben zajlott le. A két hivatalban lévő censor meg akarta egymást fosztani állami lovaiktól.<sup>52</sup> A modern irodalomban a túlzó és felnagyító beszámolók megbízhatóságát erősen cáfolják.<sup>53</sup> A római források és a későbbi szakirodalom a vitát a censori kollegialitás pontosabb behatárolására használták fel. Az eset, ellentétben az ókori forrásokkal,

a kollégák közötti egyetértésnek kiemelt fontosságot tulajdonít. M. Aemilius Lepidus és M. Fluvius Nobilior esetében megdicsérik azt, hogy a két férfi, censori hivatalukat, korábbi ellenségeskedésük ellenére nagy egyetértésben töltötték be.<sup>54</sup> Jelen esetben a censorokkal szemben támasztott elvárásokat, jó és rossz példákön keresztül határozzák meg. Az volt az elvárás, hogy a tisztségviselő az összes feladatát – *uno animo, uno consilio* végezze.<sup>55</sup>

Az elkövetkezendő években több alkalommal hallhatunk arról, hogy a *lectio senatus* folyamán a censorok több szenatort kizártak a senatusból, ill. lovagokat megbüntettek. Ezen intézkedésekre azonban a forrásokban megfelelő indoklást nem találunk. Azok a censorok, akik először nagy nyilvánosság előtt tartott beszédekkel támasztották alá döntéseiket, M. Porcius Cato volt, hivatalbeli kollégája pedig: L. Valerius Flaccus. A két censor a híres kétszeri konzult, Quitinius Flaminius-t egy hadifogoly önkényes kivégzése miatt zárta ki a senatusból. Indokolásként Cicero azt írja, hogy a *voluptas* a kizárt konzul éles látását elhomályosította.<sup>56</sup> Egy másik szenatort azért taszították ki, mert az feleségét nappal, lányuk jelenlétében megcsókolta. A lovagok esetében úgy tűnik, Cato két fajta okból kifolyólag vette el tőlük állami lovukat. Az első *ignominiae causa*, egy másik viszont nem büntetés céljából történt, hanem azért mert az érintett lovag feladatait más okból már nem tudta teljesíteni. Cato a magistratusok előtt tanúsított idétlen magatartása miatt vont felelősségre az egyik polgárt, aki a censor hivatalos kérdésére „*ut tu ex animi tui sententia uxorem habes*” – egy viccel válaszolt a tisztségviselőnek, mondván *habeo uxorem, sed non herlice ex animi me*. Gellius is beszámol olyan esetekről, amikor rossz magatartásukért megróttak római polgárokat. Egy polgár, aki bíróság előtt látványosan ásítt, csak úgy kerülhette el a büntetést, ha esküvel megerősítette, hogy ezt egy betegségéből eredően tette. A fiatalabb Africanus hivatali idejéből származik az eset, amikor a censorok egy polgártól megkérdezték, hogy hogyan lehetséges az, hogy ő maga, vagyis a férfi, szép kövér, a ló viszont ezzel szemben elhanyagolt állapotban van. Mire a férfi tréfásan azt válaszolta, hogy ez azért van, mert önönmagát ő gondolja, a lovával viszont rabszolgája foglalkozik. A censorok a polgárt az *aerarius*-ok közé sorolták.<sup>57</sup>

Kr. e. 131 Q. Caecilius Metellus egy híres beszédet mondott, amelyben a rómaiakat arra buzdította, hogy éljenek római házasságban. A beszéd olyannyira ismert lett, hogy Augustus még a szenatusban is felolvastatta. Kr. e. 125-ben egy M. Aemilius Lepidus Porcina nevű augurt a censorok azért akartak felelősségre vonni, mert túlságosan előkelőnek találták azt a házat, amelyben a férfi lakott. Kr. e. 97-ben Duronius néptribunus-t azért zárták ki a censorok, mert egy törvény eltörlésének céljából egy beszédben azt a kérdést tette fel, hogy vajon minek használ a szabadság, ha a törvény őket szerény életmódra kötelezi, és abban megakadályozza őket, hogy fényűzésben pusztuljanak el, ha úgy tartanak ezt helyesnek.<sup>58</sup> Domitius Ahendobarbus és L. Licinius



Crassus censorok Kr. e. 92-ben rétorok ellen adtak ki ediktumot.<sup>59</sup> Esetenként még a Sulla utáni időszakból is hallunk a censorok intézkedéseiről. Kr. e. 52-ben – a Lex Clodia révén, a *regimen morum* keretében – a censor működését egy vádló fellépéséhez akarták kötni.<sup>60</sup> A törvényt csak a Kr. e. 55-ben tartott cenzurá-ra alkalmazták, majd eltörölték. A köztársaság vége felé még választottak néhány censort, hivatali idejét azonban már egyik sem töltötte ki. Augustus megpróbálta visszaállítani a censori tisztségét, a kísérlet azonban a censorok közötti discordia miatt kudarcba fulladt.

## A REGIMEN MORUM JELLEGE

A *regimen morum* jellegét – a szakirodalomban kialakult vélemény szerint – két szempontból célszerű megvizsgálni. WIEACKER például azt írja, hogy a római *res publicá*-t egy közerényekről és értékekről szóló messzemenő egyetértés jellemezte, amely a formális alkotmányos berendezkedések működését lehetővé tette és a *nobilitas*-ban rejlő feszültségeket és összeütközéseket a *res publica* utolsó századában összekötötte és kiegyensúlyozta. Ez értékconszenzus nélkül a *res publica* joga és jogvédelmi rendszere nem lett volna működőképes<sup>61</sup>. PÓLAY a *regimen morum* esetében egy társadalmi bojkottról beszél, amelynek közvetlen célja, hogy az uralkodó réteget a közbotrányt okozó magatartástól visszatartsa, de ezzel egy időben önkényük elkendőzésére is szolgált.<sup>62</sup> Mind a két szerző két előfeltevésekből indul ki, amelyek viszont nem biztos, hogy teljesen helytállóak. Az egyik az, hogy az értékek megítélésében a köztársaság utolsó századáig egyetértés volt, a másik pedig az, hogy ezen értékek – amelyekre lényegében a *res publica* épült – objektív mércével nem voltak mérhetőek.

Ezeket az összetett jogelméleti problémákat felvető kérdéseket itt csak érintőlegesen tudjuk megválaszolni. Ami a censorok közötti nézeteltéréseket illeti, azokra vonatkozóan már említettem néhány esetet. Ezekben feltűnő, hogy az áthagyományozott viták nem a *mos maiorum*-ra vonatkozóan történtek meg. Az *exempla maiorum*-ról szóló viták helyszíne pedig inkább a törvényhozás keretében, a Forum volt. A kettő közötti kapcsolódásra a legjobban a rómaiaknál oly sokszor emlegetett szerénység utal. Először Rufinius megrovása és Fabricius megdicőítése révén a mércét nyilvánosan megfogalmazták, majd az idők szükségleteinek eleget téve egy törvényben rögzítették azt. Így fogalmazták meg Kr. e. 215-ben az első fényűzés elleni törvényt.<sup>63</sup> A vita, egy törvény eltörlése alkalmával tört ki, amikor Cato, mint konzul mereven a törvény hatályának fenntartásához ragaszkodott, ellenfele L. Valerius azonban a hagyományokon túllépve, a natura-val érvelt.

A néptribunus azt hangsúlyozta, hogy két fajta *lex* létezik. Ismerünk olyanokat, amelyeket nem meghatározott időre, hanem örök érvénnyel hoztak, és amelyeket emiatt a megváltozott körülmények ellenére sem szabad eltörölni. Ezzel szemben léteznek olyan törvények is, amelyek új helyzetek felmerülése esetén megváltoztathatóak. A két törvényfajta közötti különbség a természetből (*natura*) fakad. A természetjog kritikusaival szemben hangsúlyozandó, hogy a *natura* jelen esetben a *mos maiorum* pontosítására szolgált. Az *avaritia* elleni küzdelem a köztársaság végéig kérdéses maradt, a törvényhozás és a censorok *regimen morum* gyakorlásában egyaránt. Kr. e. 97-ben L. Valerius Flaccus és M. Antonius censorok egy néptribunust azért taszítottak ki a senatusból, mert az egy fényűzés elleni törvény eltörlését kezdeményezte.<sup>64</sup> Érvelésében Duronius úgy fogalmazott, hogy a törvény a polgárokat *amaro vinculo* egyszerű életmódra kötelezi. Ebből megállapíthatjuk, hogy a censori tisztség hanyatló idejében a magistratusok még egy olyan ügyben jártak el, amelyben a társadalmi konszenzus már több évszázaddal azelőtt megint.

Amikor a *naturá*-t mint objektív mércét emlegetjük, azokról a problémákról sem feledkezhetünk meg, amelyek tartalmának pontos meghatározása körül alakultak ki. Véleményünk szerint ide sorolhatók a censori *regimen morum* azon esetei, amelyek a modern jogász számára nehezen illeszthetők össze egy állami tisztségviselő beavatkozásával. Ide tartozik L. Quintius Flaminius esete, akit L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato mint censorok egy hadifogoly önkényes kivégzésével taszítottak ki a senatusból. Cicero, amikor az esetről említést tesz, a censorok intézkedéseit azzal indokolja, hogy a volt konzul zabolátlan életmódja vezetett az államférfi önkényes döntéséhez.<sup>65</sup> A képességet, amelyet a *voluptas* megtámad, Cicero a *communis intellegentia* kifejezéssel jelöli meg. Feladata a jó és a rossz közötti különbség felismerésének lehetővé tétele, amely felismerésben mércéje a *natura* volt.<sup>66</sup> A gondolatmenet hasonló megfontolásból a nem megfelelő pillanatban elmondott viccekre is vonatkozik, amelyek az adott szituációban az állami intézmények lejárására is alkalmasak lehetnek.

Jelen tanulmány összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a római censorok a polgárok besorolásánál két fő szempontot követtek. Egyrészt külső, számszerűen mérhető tényezők alapján végezték el feladatukat, másrészt egy erkölcsi jellegű értékelést tartalmazó ítéletet hoztak, elsősorban azon polgárok felett, akik felelős pozíciókat töltöttek be közösségükben. A censorok tevékenysége eredményeként egy értékrend került megfogalmazásra, amely a *res publica* számára hosszú időn keresztül mérvadó volt.

## Jegyzetek

<sup>1</sup> Censori tisztség bevezetésével kapcsolatban lásd Liv. 4,8.

<sup>2</sup> Pomp. 1. S. Enchir. D. 1.2.2.17.

<sup>3</sup> Liv. 4,8: „*censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt*”.

<sup>4</sup> A történetíró egyetlen egy bekezdésben háromszor „*res parva*”-

ról és egyszer „*res operosa ac minime consularem*”-ről beszél. Liv. 4,8.

<sup>5</sup> Censori tisztség bevezetését megelőző censushoz lásd PIERI GEORGES, HISTOIRE DU CENS JUSQU'À LA FIN DE LA RÉPUBLIQUE ROMAINE, Sirey 1968, 58 ss. WOLFGANG



- KUNKEL, STAATSORDNUNG UND STAATSPRAXIS DER RÖMISCHEN REPUBLIK 391 ss.
- <sup>6</sup> Vö. Livius 4.8.2. Livius ezen a helyen a *regimen morum* kifejezést használja, amely a forrásokban csak ritkán fordul elő. Az ókori szerzőknél inkább a kifejezés igevaltozatát találjuk meg. A *Regere mores*-sel kapcsolatban THEODOR MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht* II, 3. Auflage, (Leipzig, 1887, 375. p.), számos előfordulási helyet idéz. A *regimen morum* jelentőségével kapcsolatosan lásd ZLINSZKY JÁNOS, *IUS PUBLICUM*, (Osiris Kiadó, Bp., 1998, 58. p.)
- <sup>7</sup> THEODOR MOMMSEN volt az egyik legelső szerző, aki a Lex Oviniát Appius Claudius tevékenységével hozta összefüggésbe. Azóta a legtöbb szerző ezt a véleményt átvette. Ennek összefoglalásaként lásd KUNKEL, STAATSORDNUNG 405. p. Más véleményt H. SIBER képvisel, aki a Lex Oviniát a Lex Hortensia utáni időszakba tette. H. SIBER, *RÖMISCHES VERFASSUNGSRECHT IN GESCHICHTLICHER ENTWICKLUNG*, (Lahr, 1952, 136. p.) és *DIE PLEBEJISCHEN MATISTRATUREN BIS ZUR LEX HORTENSIA*, (Leipzig, 1936, 48. p.)
- <sup>8</sup> Val. Max. 2.9.2: „*L. enim Annium senatu moverunt, quod quam virginem in matrimonium duxerat nulla amicorum consilio adhibito repudiasset.*”
- <sup>9</sup> Val. Max. 2.9.1. Mások is hallunk arról, hogy a censorok adófizetésre kötelezték a polgárokat, lásd Livius 6.32.1: „*Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iuris dictio et tantum abesse spes veteris levandi fenori, ut tributo novum fenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciendum;*” az intézkedéshez lásd KUNKEL, STAATSORDNUNG, 397. p.
- <sup>10</sup> Valerius Maximus így fogalmaz: „*...si quo modo de tam iusta constitutione queri sunt aus, cum n hunc modum increparentur...*” Val. Max. 2.9.1.
- <sup>11</sup> JHERING Rudolf, *GEIST DES RÖMISCHEN RECHTS*, 10. Unveränderte Auflage, Leipzig, 1968, Scientia Verlag Aalen, 192. p.) SCHMÄHLING Eberhard, *Die Sittenaufsicht der Censoren*, (Stuttgart, 1938, 4. p.) PÓLAY Elemér, *A CENSORI REGIMEN MORUM ÉS AZ ÚN. HÁZI BÍRÁSKODÁS*, (Szeged 1956, Acta Jur. et Pol. Szeged, 4. p.)
- <sup>12</sup> Liv. 6.20.13: „*Adiectae mortuo notae sunt: publica una, quod cum domus eius fuisset ubi nunc aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret; gentilicia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est ne quis deinde M. Manlius uocaretur.*”
- <sup>13</sup> WIEACKER FRANZ, *RÖMISCHE RECHTSGESCHICHTE*, (München 1988, 225. p.) A beosztásnál, ill. új tribusok létrehozásánál a személyek nem a terület beosztására fektették a hangsúlyt. Vö. TAYLOR LILY ROSS, *THE VOTING DISTRICTS OF THE ROMAN REPUBLIC*, 10. p. MOMMSEN az *ager privatus* besorolását a polgárok valós beosztásától különbözteti meg. *Staatsrecht* II, 389 ss. A terület beosztása nem változott, ezzel szemben a személyek beosztása esetenként változhatott.
- <sup>14</sup> KUNKEL, STAATSORDNUNG, 426. p.
- <sup>15</sup> Liv. 38.6.7.
- <sup>16</sup> Liv. 7.15.12: „*Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia additae*” CRAM erre az évre megcáfolja a censura létezését. CRAM R.V, *THE ROMAN CENSORS*, HSPH 51 (1940), 81. p.
- <sup>17</sup> Liv. 8.17.11: „*Tribus propter eos additae Maecia et Scaptia; censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius.*”
- <sup>18</sup> Cic. pro Archai 5.11.
- <sup>19</sup> A *libertus* jogállása Rómában sem volt egységes, így Ulpianus három kategóriába sorolja a felszabadított rabszolgákat: „*cives Romani, Laimi iuniani, dediticorum numero*”. Ulp. reg. 1.5. és Ulp. reg. 1.8: „*Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur*”.
- <sup>20</sup> Plut. Popl. 7, Diod. 20.36.4.
- <sup>21</sup> Liv. 9.46, Valerius Maximus 2.2.9.
- <sup>22</sup> Liv. 9.46.13.
- <sup>23</sup> Liv. Per 20: „*Libertini in quattuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam.*”
- <sup>24</sup> Vö. Plut. Flamin. 18,1. L.R. TAYLOR inkább Q. Fabius Maximus Cunctatorral – censor Kr. e. 230-ban – hozza összefüggésbe, VOTING DISTRICTS, 138 p.
- <sup>25</sup> Flaminiust még saját apja is megpróbálta a törvény előterjesztésében megakadályozni. Vö. Cic. De inv. 2.52.
- <sup>26</sup> Liv. 45.15.3–7.
- <sup>27</sup> Így Livius (Liv. 4,8,7) a tisztség bevezetéséről szóló részletben: „*Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, uíteo magistratu parum solidum consulatum experient, censui agendo populus suffragiis praefecit.*”
- <sup>28</sup> Összefoglalóan lásd *censio* Pl. GEORGES, *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch* 9771. p. és *censio* GEORGER, 9778. p.
- <sup>29</sup> CHARLTON T. LEWIS, CHARLES SHORT, *LATIN DICTIONARY „censio”*
- <sup>30</sup> A szerző ezt Arist. Eth. Nic. 5,14:1138 a 1–3 tárgyalásával kapcsolatban teszi.
- <sup>31</sup> WOLFGANG WALDSTEIN, *Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian*, aus „*Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts*, FS für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag, Hrsg. M. Beck-Mannagetta, H. Böhm, G. Graf, *Rechtsethik* Bd.3, (Springer Wien/New York 1996, 23. p.)
- <sup>32</sup> PIERI, L' *HISTOIRE DU CENS*, 55 p., a szerző BRUGMANN érveléseit használja fel. BRUGMANN, *Die Distributiven und die Kollektiven Numeralia der Indogermanischen Sprache*, *Abhandlungen*, BD XXV, No. V, (Leipzig, 1907.)
- <sup>33</sup> Varro, *De lingua latina*, 6.71.
- <sup>34</sup> MOMMSEN, *StR*, II,1, 331 p.
- <sup>35</sup> Festus (L. 51.1): „*Censores dicti quod rem suam quisque tanti aestimare solitus sit quantum illi censuerint.*”
- <sup>36</sup> PIERI, L' *HISTOIRE DU CENS*, 53. p.
- <sup>37</sup> Összefoglalóan Kunkel, *Staatsordnung*, 395. p. H. Siber a Lex Aemiliában a cenzurát bevezető törvényt látja. *Verfassungsrecht* 101. p.
- <sup>38</sup> Liv. 4.24.4
- <sup>39</sup> Liv. 4.24.7
- <sup>40</sup> Most még ráadásul Aemilius Mamercinus és a senatorok között is fennállt egy nézeteltérés. Liv. 8,12,11.
- <sup>41</sup> Val. Max. 2.9.4.
- <sup>42</sup> Gell. 4.8.2: „*P. Cornelius Rufinus manu quidem strenuus et bel-lator bonus militarisque disciplinae peritus admodum fuit, sed furax homo et avaritia acri erat.*” Vö. Cic. De or. 2, 268.
- <sup>43</sup> Front. 3,6,4.
- <sup>44</sup> Cic. de re publica 1,1.
- <sup>45</sup> Párhuzamot vonhatunk a középkori tükrökkel.
- <sup>46</sup> Frontin strat. 4,1,22: „*Aurelius Cotta consul, cum ad opus equites necessitate cogente iussiss et accedere eorumque pars detractasset imperium, questus apud censores effecit, ut notarentur a patribus deinde obtinuit, ne eis praeterita aera procederent; tribuni plebis de eadem re ad populum pertulerunt omniumque consensu stabilita disciplina est.*”
- <sup>47</sup> Val. Max. 2.7.6.
- <sup>48</sup> Liv. 24,18,1-9.
- <sup>49</sup> Liv. 27,11,16: „*inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus quoque notis eadem seruata causa, sed erant perpauci quos ea infamia attingeret.*”
- <sup>50</sup> Ebben az összefüggésben érdekes Cic. de leg.2,9,22: „*periurii poena divina exitium, humana dedecus*”. A censorok több alkalommal foglalkoztak *periurium*-mal. Vö. Scipio hivali idejéből Val. Max. 4,1,10 b. Még Kr. e. 115-ben szóban került a hamis eskü egy censori intézkedéssel kapcsolatban. Cicero Regulus tekintetében mondja: „*Nam quod rediit, nobis nun mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit.*” De off. 3,111.
- <sup>51</sup> Liv. 27,11,11.
- <sup>52</sup> Val. Max. 2,9,6 és Liv. 29,37,1.
- <sup>53</sup> Így nagyon határozottan H. SIBER, amikor Livius beszámolójára azt mondja, hogy pszichológia lehetetlenségek halmozásáról egy rossz bűnügyi regény szintjén. FS FRITZ SCHULZ 473. p.
- <sup>54</sup> Gell. 12,8,5 ss. Val. Max. 4,2,1: „*Id iudicium animi eius et praesens aetas comprobavit et nobis veteres Annalium scriptores laudandum tradiderunt.*”



- <sup>55</sup> Livius szerint Q. Caeilius Metellus a kr. e. 179-ben hivatalban lévő censorokhoz a következő szavakat intézte: „*uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recensentis, agatis censum, lustrum condatis.*” Liv. 40,46,4 és 8.
- <sup>56</sup> Cic. de sen. 42: „*impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculus nec habet ullum com virtute commercium.*”
- <sup>57</sup> A három esetre lásd Gel 4,20,1–13.
- <sup>58</sup> Val. Max. 2.9.5. „*freni sunt inieci vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi, alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis: lex enim lata est, quae vos esse frugi iubet, abrogemus igitur istud horridae vetustatis rubigine obsitum imperium. Etenim quid opus libertate, si volentibus luxu perire non licet?*”
- <sup>59</sup> Gell. 15,11,2.
- <sup>60</sup> Asconius Pis. 8 Cl.
- <sup>61</sup> WIEACKER, RECHTSGESCHICHTE, 502. p. „Das öffentliche Leben des römischen Freistaats beherrschte ein weitgehender Konsens über private und öffentliche Tugenden und Werte, der das Funktionieren der formalen Verfassungseinrichtungen überhaupt erst ermöglichte und die in der Adels Herrschaft angelegten Spannungen und Konflikte bis zur Krise der *res publica* in ihrem letzten Jahrhundert band und ausglich”.

- <sup>62</sup> POLAY, A CENSORI REGIMEN MORUM, 31. p.
- <sup>63</sup> A törvény értelmében a római asszonyok legfeljebb ½ uncia arannyal rendelkezettek, tarka ruhákat nem viselhettek, a városban kocsikat csak korlátozott mértékben használhattak. A törvény eltörlésével kapcsolatban lásd Liv. 34,1-8.
- <sup>64</sup> Az eseményről szóló beszámolót Valerius Maximusnál találhatjuk meg. A törvény eltörlésére irányuló szövegrészlet így hangzik: „*freni sunt inieci vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi. Alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis: lex enim lata est, quae vos esse frugi iubet. Abrogemus igitur istud horridae vetustatis rubigine obsitum imperium. Etenim quid opus libertate, si colentibus luxu perire non licet.*” Val. Max. 2.9.5.
- <sup>65</sup> Cic. de senectute 42: „*impedit enim voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculos nec habet ullum cum virtute commercium.*”
- <sup>66</sup> Cic. de leg. 1,44. „*atqui nos legem bonam a mala nulla alia nisi naturae norma dividere possumus: nec solum ius et iniuria natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta et turpia. Nam ut communis intellegentia nobis nota res efficit easque in animis nostris inchoavit, honesta in virtute ponuntur, in vitii turpia.*”



Az iszlám jogi és teológiai gondolkodásban a kezdetektől komoly nehézséget okozott a többi vallási közösséghez való viszonyulás meghatározása. Mivel az iszlám vallási, és nem nemzeti, nyelvi vagy állami alapon szervezte meg saját közösségét, a muszlim teoretikusok a világ többi népét is elsősorban vallási alapon osztályozták.<sup>1</sup> Így például a középkori keresztény államokra sem nemzeti hovatartozásuk alapján tekintettek, mivel ezen államok közös jellemzője, a kereszténység, fontosabb jellemzője volt e népeknek, mint az etnikai hovatartozás. A vallási alapon történő megközelítés tükröződik a „könyv népei” (*ahl al-kitāb*) terminusban is, mely a zsidókat, keresztényeket, valamint egyes szerzők szerint a zoroasztrianusokat foglalta magában. A világ többi népe e klasszifikációban a pogányok, bálványimádók kategóriába tartozott. E felosztás a háború és a béke jogának kidolgozásakor alapvető jelentőségre tett szert.

A háború jogának kimunkálása hosszú folyamat eredménye volt, és alapvetően a klasszikus kor jogtudósainak fáradozása során jött létre. Mivel a Próféta működése során nem adott részletes útmutatást e tárgyban, és a Korán egyes versei sem bizonyultak elégségesnek a részleteket illetően, a kérdés a középkori jogtudósok vitáinak témájává vált. E viták eredője azon szabályok összessége, amelyeket a *fiqh* könyvek a *jihāddal* kapcsolatosan tartalmaznak. Fontos hangsúlyozni, hogy a *jihād* megítélése mind alapjaiban, mind részleteiben vitatott maradt, és az egyes irányzatok, valamint jogi iskolák nagyon különböző módon viszonyultak a problémához. A *jihāddal* kapcsolatos belső ellentmondások a mai napig fennmaradtak, és éreztetik hatásukat mind az elméleti vitákban, mind pedig a napi politikai döntésekben.

A különböző vélemények legfőbb kiváltó oka, hogy a Koránban található utalások rengeteg ellentmondást tartalmaznak. Az egymásnak is ellentmondó versek a próféta életének különböző szakaszaiban keletkeztek. A

Jany János:

## A háború és a béke joga a klasszikus iszlám jogtudományban

mekkai periódusban született versek elsősorban morális és vallási tartalmúak, ezzel ellentétben a medinai periódus versei már a próféta államférfiúi tevékenységéhez kötődő kinyilatkoztatásokat jelenítenek meg.<sup>2</sup> E korszakban Mohamed medinai vezetőként az új közösség, a muszlimok gyülekezetének megkérdőjelezhetetlen autoritása, aki hol személyesen, hol csapatai útján fegyveres összecsapásokban is részt vett az iszlám ügyének előmozdításában. Az e korszakban keletkezett versek tehát egészen más történeti kontextusban értelmezhetőek, mint a korábbiak. A Koránban található ellentmondások feloldására a klasszikus kor tudománya az *abrogatio* (*naskh*) hermeneutikai módszerét választotta.<sup>3</sup> Ennek értelmében a később született versek lerontják a korábbi, az újjal ellentétes tartalmú kinyilatkoztatásokat. De még ez a módszer sem bizonyult mindig elegendőnek annak eldöntésére, hogy az adott vers milyen viszonyokra vonatkozik. A *jāhidu l-kuffār* (harcoljatok a hitetlenek ellen) értelmezhető úgy is, hogy az csak a próféta korabeli hitetlenekre, vagyis az iszlámra még át nem tért nomád arab törzsekre vonatkozik, vagy általában mindenkire. A modern orientalisztika az előbbi értelmezést fogadja el.<sup>4</sup> Általános érvényű paranccsá a későbbi korok változtatták, mikor Arábia teljes egésze elfogadta az iszlámot, és pogányok csak távolabb élő népek körében éltek. A szöveg átértelmezése természetesen szoros összefüggésben áll az iszlám csapatok korai, nagyon gyors és látványos katonai sikereivel, melynek során egy évszázad leforgása alatt eljutottak